

Gazdasági nyomorból katedrális

avagy a kárpátaljai magyar könyvkiadás reneszánsza

Aki látott könyvnek nevezett kárpátaljai kiadványt az 50-es és a 80-as évek között, furcsa képzetei lehettek a Guttenberg-galaxisról. silányabbnál silányabb – könyvnek csúfolt – kiadványok követték egymást, s csak a betűtől permanens bódulatban élő homo carpathiensis gondolta: igaz, hogy csúnyának csúnya, tartalmát tekintve csökkent kárpátaljai, s leginkább – magyar! (ld: magyar narancs...)

A szovjet tervgazdálkodás keretei között természetesen a könyv sem lehetett *idegen test*, szigorúan az ötéves terv ritmusát követve, az évi 2-3 helyi magyar szerzőtől megjelent könyvet is tervezni kellett. (Itt jegyzem meg – némi malíciával – hogy e mechanizmusban egyetlen fix pont volt: Balla Lászlónak 2-3 évenként menetrendszerűen megjelent egy-egy kötete.) No, de ez a múlt... A jelen? A Nagy László-verssor parafrázis már jelzi: miközben szétmorzsolódott a Birodalom, a tervgazdálkodás és betervezett évi 2-3 önálló magyar könyv már csak rossz álom, s közben az is kiderült, hogy a *FÁK* sem nő(nek) az éjig, ugyanott és ugyanakkor a kárpátaljai magyar könyvkiadás reneszánszát éli. Mondhatnánk: már-már a két háború közti állapotokat idézi, amikor Ungvárott, Munkácson, Beregszászban szinte minden sarki kocsmá mellett volt egy-egy nyomda is.

Mi történt? Mindenekelőtt az, hogy miként a Birodalom, összeomlott a tervgazdálkodás emlőin felnövekedett agyonbürokratizálódott és cenzúrázott, államilag dotált könyvkiadás.

S mit ad Isten, ugyanazok az agyak, amelyek az idők során már-már bepókhálósodtak a lázas semmittevés, az államilag legalizált és garantált szellemi restség közepette, szóval ezekről az agytekervényekről kiderült, hogy tulajdonosaik csak hibernálták őket, s az új politikai, szellemi fuvallatok hatására újra – s jóval hatékonyabban – működni kezdtek.

Az eredmény? Mondhatjuk: mellbevágó, vagy még képletesebben szólva: a rút béka – minő csókók hatására? – hirtelen igazi királyfi, akarom mondani *igazi* kárpátaljai magyar könyvkiadás lett.

No de nézzük a tényeket. Időrendben követve az eseményeket, a pionír szerepet a *Hatodik síp* című, Balla D. Károly által Ungvárott szerkesztett, Budapesten kiadott negyedévenként megjelenő folyóirat kiadói (Németh István, Kisantal Gyula) vállalták. Fontos, a korábbinál jóval szebb kivitelű könyvek jelentek meg ebben a sorozatban. (Időközben „léket kapott” a folyóirat, így a könyvek kiadása is szünetel, de erről majd később.)

Először Nagy Zoltán Mihály Sátán fattya című műfajilag nehezen behatárolható, azóta a színpadon is elhíresült könyvét kell említenünk (már csak azért is, mert a sorozat nyitó kötete). A kisregény (nevezzük most annak) Kárpátalja 20. századi történelmének legtragikusabb, legtöbb áldozatot követelő időszakáról, arról, amikor 1944 őszén a kárpátaljai magyar férfilakosság színe-javát (18-tól 50 éves korig) elhurcolják „malenkij robotra”. Ezekről a testet-lelket nyomorító évekről szól Nagy Zoltán Mihálynak a kárpátaljai magyar irodalomban ritka, drámai erővel megírt műve (nem véletlenül került színpadra a kisregény dramatizált változata).

Ugyancsak e sorozatban jelent meg a jelenlegi kárpátaljai magyar líra legerősebb tehetségű költőjének, Vári Fábián Lászlónak első verseskötete (*Kivont karmok közt*, 1992). A sokáig mellőzött, betiltott, keveset, de mindig megszenvedett, kiérlelt verseket publikáló Vári Fábián László nagy elégtétele volt ez a kötet.

Balla D. Károly saját kötetét (*Hóban és homokon*, 1991) sorozatszerkesztőként is jegyzi. A több műfajban (vers, próza, publicisztika) színvonalasan, pontosan fogalmazó Balla D. Károly hatodik kötete arról is árulkodik, hogy egy tudatosan építkező, az irodalmi közegben és közéletben magabiztosan forgolódó, irodalomszervezőnek is kiváló alkotó emberrel van dolgunk. Egyenletes színvonalú, racionális versmondatok jellemzik a kötet verseit.

A *Hatodik síp Könyvek* 2. kötetének szerzője az időközben Miskolcra áttelepült *Finta Éva*. A *Lét dícsérete* (1991) verseskötete az elmúlt 15 év termését fogja össze. Az egyetlen színvonalú versek gyűjteményéből is kitetszik: Finta Éva érzékeny, erős tehetségű költő, még akkor is, ha olykor versei „túlírtnak”, költői képei kissé „maszatosnak” tűnnek.

Az elmúlt egy év minden bizonnyal legsikeresebb kiadói vállalkozása a *Dupka György* irányította *INTERMIX* kiadó. Már a *Hatodik Síp Könyvek* sorozatánál említenünk kellett volna, de itt már végképp elkerülhetetlen, hogy ahhoz, hogy ezek a sorozatok egyáltalán létrejöttek, szükség volt az ungvári *Patent Nyomda* kreatív, vállalkozó kedvű vezetőjére, *Kovács Dezsőre*. Továbbá arra a több milliós nagyságrendű támogatásra, amelyet pályázat révén a Művelődési és Közoktatási Minisztérium határon túli könyvkiadással foglalkozó kuratóriumától nyertek el. A közép-európai konvertibilis valutaként működő magyar forint megmozgatta a szerkesztők, a kiadó fantáziáját, s a nyomdagépek magasabb fordulatszámra kapcsoltak. Előkerültek az évek óta asztalfiókban heverő kéziratok, a lehetőség újabb művek írására ösztökélte az alkotókat. Így születtek meg azok a kötetek, amelyek immár feledtetik a kárpátaljai magyar könyvkiadás „rövidnadrágos” korszakát. Így nőttek ki a borsúra-egyenruhát a *Patent Nyomda*jából kikerült kötetek, amelyek immár nem a magyar könyvpiac sarki koldusaként viselkednek, hanem – ha nem is nagyvilági, kihívó külsejűkkel, de tisztos polgári viseletükkel – elvegyülhetnek előkelőbb társaságban is. Főként azért, mert a külcsín mellett a belbecs sem lebecsülendő. Így értelmezhető talán a megállapítás, miszerint a kárpátaljai magyar irodalom és könyvkiadás végre nagykorú lett.

A szétesett, dezorganizált magyarországi könyvterjesztés szinte lehetetlenné teszi, hogy az *INTERMIX* Kiadó által megjelentetett könyvekkel az olvasó közelebbi kapcsolatot létesítsen. Pedig ez az a pillanat, amikor e találkozás mindkét fél számára termékeny lehetne.

De nézzük a köteteket. *Vári Fábián László* nevét már költőként említettük. *Vannak ringó bölcsők* címmel ebben a sorozatban jelent meg a kárpátaljai magyar népballadákat tartalmazó gyűjteménye. Túlzás nélkül állítható, hogy *Kallós Zoltán* balladaskönyve óta ez a legnagyobb vállalkozása a határon túli magyar folklórkutatásnak. *Vári Fábián László* csodát tett, amikor megszerezte és hosszú bevezető tanulmányban értelmezte a kárpátaljai magyar népballada mibenlétét. A sarlatánság és a dilettantizmus helyi tobzódása után tudományosan is hitelesen tárja elénk szülőföldje balladakincsét. Reklámként hangzik, de igaz: ilyen gazdag anyagot bemutató gyűjtemény első ízben kerül kiadásra, s nem csak Kárpátalján. Szép, komor arcát látjuk ezekből a balladákból a kárpátaljai – nagydobronyi, fornoszi, haranglábi, nagypaládi stb. – asszonyoknak, férfiaknak. *Vári Fábián László* e kötetével azt is bizonyította: az egyéni ambíció baráti, szakmai segítséggel diadalmaskodhat az intézményesen demonstrált dilettantizmussal szemben. (Kárpátaljai sajátosság?)

Egyszerre lírai, ám mégis szigorúan szakszerű bevezetőjében *Vári Fábián László* imígyen határozza meg a gyűjtemény szerepét: „Elérkezett hozzánk és szólít bennünket az idő, hogy népballadáinkat az érdeklődő olvasó kezébe adjuk. Másfél évtizedes szándék folyamodik a megvalósításért, s ennél jóval régebbi keletű adósság követel azonnali törlesztést. S íme: kiállítva, hitelesítve a kárpátaljai magyarság belépője a nemzeti folklór birodalmába.”

A kárpátaljai magyar népballada igazi reveláció lehet mind a szakemberek, mind az olvasók számára.

Maradván a gyűjteménynél, a következő bemutatandó kötet a *Rákóczi virágai* címet viseli, s Kárpátalja történeti és helyi mondáit dolgozza fel. *Keresztyén Balázst* eddigi művelődés- és helytörténeti munkái alapján képesnek tartottuk arra, hogy egy szintetizáló munkával jelentkezzen. Íme: szerző és kiadó szerencsés találkozása! Filológiai is pontos, a táj szellemét híven visszaadó, az önismeretet erősítő kötetet tett a magyarul olvasók asztalára *Keresztyén Balázs*. Ő maga így vall szándékáról: „Ungvár, Munkács, Huszt romos várainak leomló falai a kövekkel együtt maguk alá temették múltunk értékeit. Történelmi kincsünk nagy részét mogorván őrizték hosszú ideig ránk parancsolt hallgatás hegyei; a »szellem gyöngyei«, amelyek itt teremtek, szétgurultak. Anélkül, hogy tudnánk,

taposunk rajtuk. Szeretnénk közülük néhány gyöngyszemet megmenteni, hogy tanítványaimnak, gyermekeimnek megmutassam.”

Különös sajátossága a mondagyűjteménynek, hogy a ruszin és a magyar mondakincs motívumai békésen megférnek egymás mellett. Rákóczi kapcsán ezen nem is csodálkozhatunk. A címmé emelt mondaton kívül szinte a kötet fele Rákóczival kapcsolatos.

Szomorú aktualitást hordoz a két háború közti kárpátaljai írók antológiája. Amit az állami kiadók lomhaságáról korábban mondtam, a *Kisebbségi ének a beregi rónán* címmel megjelent, műfajilag vegyes kötet esetében tökéletesen beigazolódik. *Váradi-Steinberg János*, a neves történészprofesszor már nem érthette meg az általa összeállított antológia megjelenését, mert a Kárpáti Kiadóban évekig elfektették. Így a szerkesztők már csak az emlékére ajánlották a kárpátaljai magyarság első kisebbségi korszakának máig legteljesebb irodalmi gyűjteményét. A benne felvonultatott 18 szerző és közreadott műveik – tanúságtétel, hogy a kárpátaljai magyar literatúrának szintén megvannak a táj, a vidék történelmében gyökerező hagyományai, ugyanakkor az egyetemes magyar irodalmi értékek hordozói.

A Kárpátaljai Magyar Könyvek sorozat legkomorabb tragédiák sorozatát tartalmazó kötete a kárpátaljai magyarok 20. századi kálváriájának az enciklopédiája. A sztálinizmus kárpátaljai áldozatainak sírköve is ez a kötet, amely *Egyetlen bűnük a magyarságuk volt* címmel jelent meg *Dupka György* szerkesztésében. Hároméves kutatómunka (leginkább Dupka György érdeme) eredményeképpen született meg ez a munka, amely az évtizedekig elhallgatott fájó igazságok kimondását tartalmazza. Dokumentumok, visszaemlékezések, levéltári adatok, az 1989-es beregszászi emlékkonferencia előadásainak kivonata beszédes tényekkel bizonyítja az 1944 őszen elhurcolt civil férfilakossággal történt gazságok sorozatát.

S a leginkább bizonyító tények: a számok. Több mint 100 magyarlakta település mártírjainak listáját adja közre a kötet, akiről évtizedeken keresztül csak könnyesen emlékeztek a kárpátaljai magyarok, beszélni alig mertek, ha mégis szó esett róluk, csakis szűk baráti körben, vagy a családi tűzhely körül, akkor is csak halkan.

A kötet megjelenésével szombolikus fejfát állított Dupka György és a kiadó annak a több ezer magyarnak, akik aggodalommal, de mégis reménykedve vágtak neki a három napra tervezett „malenkij robotnak”, amiből aztán számukra az örökkévalóság lett.

Itt említjük, mert ide tartozik, *Nagy Jenő*nek az egyik túlélőnek a kötetét, amely *Megaláztatásban* címmel jelent meg. A magnófelvételtől lejegyzett emlékirat szerzőjét 18 éves korában hurcolták el az Ugocsa megyei Feketepatakról; ma nyugdíjas pedagógusként Ungvárott él. Az ő nevéhez fűződik az elhurcoltak rehabilitálásának kezdeményezése. Az egyéni tragédiák sorozatát mondja el Nagy Jenő, s hozzátehetjük: ezeket az áldozatokat csak azért hozták ezek az emberek, mert *bűnösök* voltak, hiszen magyarnak vallották magukat.

Más műfajú ugyan a sorozatban megjelent *Görögkatolikus imakönyv*, de a háttérben itt is tragédiák sora dereng.

*Szabó György*nek, a Kárpátaljai Görög Katolikus Egyház lelkeszének szöveggondozásában megjelent imakönyv a második világháborút követően ebben a sorozatban jelenik meg először, bár első látszatra profilidegen. Lényegét tekintve azért mégsem. A görögkatolikus gyülekezetnek az 1991-es adatok alapján 30 000 körüli tagja volt. 1949-ben Sztálin a rá jellemző egyértelmű gesztussal betiltotta a görögkatolikus egyház működését, s azokat a papokat, akik nem tértek vissza a pravoszlávia kebelére, Szibériába hurcoltatta. 1989-től az egyház visszakapja sorozatban a templomait, s rehabilitálták az egykor elítélteket is.

Kovács Vilmost nem kell bemutatni a magyarországi olvasónak. Életműve lezárult 1977-ben, amikor csontig lesoványodott testét helikopter szállította Ungvárról Budapestre. Rá néhány hétre a fóti temetőben álltuk körül a sírját.

Egyik leghívebb tanítványa, *Fodor Géza* a költő *Testamentum* címmel állított össze egy válogatást életében megjelent négy kötetéből, s írt hozzá utószót, amelyben felvázolja Kovács Vilmos teljes pályaképét. Önvallomásában olvashatjuk a következő sorokat: „Sorsom úgy alakult, hogy egy kis zárt közösség szószólója és egy világ sorsát intéző roppant

birodalom idegvégződése lettem.” Az életmű foglalata a kötetben, Kovács Vilmos a Fóti temetőben, a Birodalom széthullott...

A sorozat két műfajilag egynemű kötetel indult, most mégis ezek maradtak az ismeretetés végére.

Füzesi Magda Biztató címmel adta közre legújabb verseit. A Beregszászban élő, újságíróként dolgozó Füzesi harmadik kötetével lett érett lírikus. Nem szégyellni érzelmeit megvallani, így minden hátsó szándék nélkül mondható: igazi női lírikus.

Komorabb, szaggatottabb, a versépítésnek egy gondolatibb, intellektuálisabb típusát műveli a Debrecenben élő, s ott tanító *Fodor Géza*. Hosszan „kihordott” kötet az 1992-ben megjelent *Erdőn, mezőn gyertyák* című gyűjtemény. Fodor Géza nemzedékének legtehetségesebb költője (született: 1950), mégis csak most veheti kézbe első kötetét az olvasó. Tegyük hozzá: az *INTERMIX Kiadó* jóvoltából. Ha Fodor Gézának a Kárpáti Kiadóval kellett volna *sorbaállni*, jó pár évbe beletelt volna, amíg az olvasó találkozhat a verseivel.

Elmerengve a kiadó ez évi és jövő évi tervein, elmondhatjuk: micsoda értékes gondolatok, szándékok mentek veszendőbe az elmúlt évtizedek alatt, csak azért, mert az alkotók eleve reménytelennek látták műveik megjelentetését.

BALLA GYULA

Walt Disney és Samu Géza találkozása a(z egykori) gyermekszínházban

Sietősen igyekszem pótolni lemaradásaimat. A gyermekszínház, bocsánat: az Arany János Színház repertoárjáról gyűjtök pótolhatatlanná váló emlékeket. Hiszen egészen váratlanul a kolhoz, a hitetlenség s a pufajka mellé újabb bélyeges jelensége „támadt” a „kommunista pártállamnak”: ez pedig maga a professzionista gyermekszínház! Így minősítik a fővárosi színházak tulajdonosai. Ezen elátkozott mivoltnak köszönhetően a szezon végével bezár (bocsánat: funkciót, profilt vált) az egyetlen ilyen hazai létesítmény a Paulay Ede utcában. (A rossz nyelvek szerint a mintaszerűen felújított épületet megirigyelték a „nagy” színházak, a szó szoros értelmében elirigyelték a gyerekektől.) Mielőtt a végleges kárlistát közreadnánk, nézzük meg hát; mivel lesz szegényebb – megint csak – a gyerekvilág.

Ezúttal a *Szélkötő Kalamonát* láttam a harmadik emeleti Stúdiószínpadon. Illyés Gyula népmesefeldogozását *Litvay Nelli* alkalmazta színpadra, *Vas Zoltán Iván* mv. rendezte *Gömöri V. István* és *Tímár Tamás* segítségével. Telt ház volt, a folyosóról is be kellett hozni a székeket ezen a vasárnapon. A gyerekek – és a szüleik – szeretik a mesét. Nem érte őket csalódás. A *Samu Géza* faág- és parasztszerszám-kompozícióira emlékeztető, igen sikerült, fantáziamozgató díszletezés jelezte térben zajlott a játék, a királylány-szabadító szegénylegény táltos-segítette küzdelme a mitikus, aszály-előidéző természetfölöttiilénnyel. A fordulatok szigorú mesedramaturgia előírásai szerint követték egymást. Palkó, a főhős csillogó tekintetű volt és tántoríthatatlan, a királylány kellőképpen nyafka, de a szerelemben felnőtt feladatához, az öreg királyi pár zsörtölődő, az öreg király olykor mesébe illően butácska, a táltosmén artista ügyességü (paripáról szó sem lehet, hiszen a mesejáték eredeti kiegészítése, hogy szenvedélyes szerelemre lobban Kalamona kancája iránt, de ne vágjunk a dolgok elébe!), Kalamona erős és félelmetes. (Végre valódi küzdelemnek szoríthatott a néző, nem volt „elmismásolva”, agyonkoreografálva, agyonstili-